

niens au-delà du défilé de Kačanik, les incursions des Dardaniens prenaient une autre direction: ils venaient de l'ouest, de la région de Treska-Velika et pénétraient en Macédoine par le col de Bogomila. Cela est en soit bien possible, mais Bogomila se trouve au sud-ouest de Bylazora/Veles, sur la Babuna (dans le vol.I, p.62–63, carte 9, Bogomila est inscrite faussement à la hauteur de Bylazora), et on ne voit pas comment Bylazora aurait joué le rôle que lui attribue Polybe, si les Dardaniens ne venaient pas du Nord. En plus, la localisation de Bylazora à Veles est loin d'être certaine. Récemment, I. Mikulčić a proposé de la situer plus au nord, sur la rive gauche de l'Axios.

Mais, passons. On n'arrive jamais à bout de pareils détails qui effectivement ne peuvent affecter la haute qualité de la *History of Macedonia*. Pour terminer, je voudrais encore une fois souligner ce que j'ai dit au début de ce compte-rendu: N.G.L.Hammond et F.W.Walbank nous ont offert une oeuvre capitale dont leur sauriant gré tous ceux qui s'occupent de la Macédoine hellénistique, un ouvrage qui servira longtemps comme le principal livre de références pour toutes les études macédoniennes.

Fanoula Papazoglou
Beograd.

Reçu le 25.IV. 1990.

GERNOT WILHELM, *The Hurrians*, transl. from German by Jennifer Barnes, with a chapter by Diana L. Stein, Aris & Philips Ltd., Warminster-England, 1989, str. VI+132, brojne ilustracije, indeks i karta Bliskog Istoka.

Knjiga koju predstavljamo našoj naučnoj javnosti objavljena je kao englesko izdanje nemačkog originala sa naslovom „Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter“, objavljenog 1982. godine. Englesko izdanje prošireno je i dopunjeno rezultatima najnovijih arheoloških istraživanja i ažurirana je postojeća bibliografija.

Za razliku od nauka poput asiriologije, sumerologije ili hetitologije, posebna disciplina posvećena poučavanju Hurita nije se razvila u okviru istorije Starog Istoka, pa su zato relativno retke monografije posvećene praćenju društvenog i kulturnog razvoja ovog naroda. U *uvodu* (str. 1-6) G. Wilhelm daje pregled huritskih studija, započetih filološkim radovima s kraja prošlog veka, kada su glavni izvori za poznavanje huritskog jezika bili akadski spiskovi sinonima i pismo mitanskog kralja Tušratte pronađeno u arhivi u Tell el Amarni. Kasnija otkrića u Nuziju, Ugaritu, Mariju, Alalahu i Hatuši omogućila su da pre par godina budu objavljeni prvi tomovi korpusa dokumenata na huritskom jeziku („Corpus der hurritischen Sprachdenkmaler“: Haas 1984, Salvini/Wegner 1986). Vrlo rano dokazana je srodnost huritskog i urartskog jezika, a prihvaćena je i teorija o njihovoj vezi sa porodicom kavkaskih jezika.

U drugom poglavlju (*istorija*, str. 7-41) autor daje veoma detaljan i jasan pregled huritske istorije. Prva oblast koju su Huriti naselili na Bliskom Istoku nalazila se u gornjem toku Tigra i njegovih istočnih pritoka (teorija o njihovom doseljavanju sa istočne obale Kaspijskog mora zasad se ne može potvrditi). Prvi pomen Hurita i njihove zemlje Subartu pojavljuje se u analima akadskih vladara Sargona i Naram-sina (oko 2230-2090 pre n.e.). Oni nam pokazuju da su huritske države postojale severno i severoistočno od Akada, ali nas ne obavestaju o tome kada su se Huriti tamo naselili. S početka II milenija potiče prvi dokument na huritskom jeziku-natpis kralja Tiš-atala o osnivanju hrama boga Nerigala. Od kraja XVIII veka, mnogobrojna dokumentarna svedočanstva potvrđuju postojanje huritskog stanovništva u oblastima severne Sirije i severne Mesopotamije, sve do planine Zagros. Huritske zemlje bile su važno tržište robovskom radnom snagom za Vavilon, tako da u periodu Starog Vavilonskog Carstva huritska imena nalazimo usred Vavilonije. U XVI veku osnovana je velika huritska kraljevina poznata pod imenom Maittani i kasnije Mittani (akad. Hanigalbat ili Haligal-

bat, eg. Nahrina, starozav. Aram Naharayim). Obuhvatala je oblast između srednjeg toka Eufrata i gornjeg toka Tigr. Njeni kraljevi nosili su dinastička imena koja nisu huritska, već indo-arijska: Artatama, Tušratta, Šattiwaza, s tim što su im lična imena često bila huritska. Među državnim bogovima s kraja XIV veka nalazimo Mitru, Varunu, Indru i Nasatiju, poznate iz Veda. Kako su ova božanstva zasad posvedočena samo u dvema verzijama istog državnog ugovora, njihov kult verovatno je bio ograničen na kraljevske krugove.

Od samog početka razvoja i uspona države Mitani, njeni najveći neprijatelji bili su vladari Starog Hetskog Kraljevstva, čvrsto rešeni da postignu kontrolu nad severnom Sirijom i njenim glavnim centrom - Halabom. Kada je to pošlo za rukom Muršilišu I, Huriti istočno od Eufrata našli su se izloženi napadima hetskih vojski. Međutim, oko 1470. godine, Mitani je sa svoje strane uspeo da ovlada Halabom i Alalahom i da na taj način stigne od Sredozemnog mora. Najvažniji rani vladar bio je Sauštatar, a njegova prestonica Waššukkanni nalazila se na mestu današnjeg Tell Fakhariyah na izvorima reke Habur u blizini tursko-iračke granice. U to vreme, aktuelni postaju odnosi sa faraonima egipatske XVIII dinastije: nakon sukoba sa Tutmosom III i IV, Artatama, naslednik Sauštatarov, sklopio je mirovni ugovor sa Amenofisom II i zapečatio ga brakom između svoje kćeri i faraona. U vreme Ehnatonove vladavine Egiptom, došlo je do zahlađenja odnosa između dveju zemalja. Istovremeno, protiv Tušratte, mitanskih kralja, stvara se koalicija Heta, Asiraca i Vavilonaca. Hetski vladar Šupululiuma osvojio je sve mitanske teritorije između Eufrata i Sredozemnog mora, a potom i Karhemiš i Halab, da bi na kraju za vladara u Waššukkanni postavio Šattiwazu, sina ubijenog Tušratte, i obavezao ga ugovorom na pokornost hetskome caru. Dalja istorija države Mitani ogleda se u borbama sa Asirijom tokom XII veka, a kad su asirski vladari krajem XII veka krenuli u pohode severozapadno od svoje kraljevine, našli su novu situaciju i novi narod Mušku, koji se obično identifikuje sa Frižanima. U gornjem toku Tigr i dalje su postojale države sa vladarima huritskih imena.

U trećem poglavlju (*država i trgovina*, str. 42-48) autor analizira privredu huritskih oblasti baziranu na carskoj palati kao centru sveukupne poljoprivredne, zanatske i trgovačke aktivnosti. Najvažnija delatnost u okviru palate odigravala se u tekstilnim radionicama sa tkačima ropskog statusa. Na čelu državne administracije nalazio se kralj sa upravnim, zakonodavnim i sudskim funkcijama. Među glavnim službenicima ističu se šakin mati, sukkallu, halzuhlu i hazannu. Na žalost, izvori ne dozvoljavaju preciziranje njihovih dužnosti. Aristokratiju su sačinjavali bogati zemljoposednici sastavljeni od članova kraljevske porodice i vojne aristokratije poznate pod imenom mariyanni-na. Glavnina slobodnog seoskih stanovništva živel je na parcelama državne zemlje koje su nasledivane po muškoj liniji, i na koje je plaćan porez zvan ilku. Ropstvo je bilo veoma razvijeno, a robovi korišćeni uglavnom kao posluga i zanatlije. Ovakva slika dobija se na osnovu administrativnih i juridičkih tekstova iz zemlje Arrapha na istočnoj granici huritske teritorije. Međutim, mora se pretpostaviti da je slična bila i situacija u samom Mitaniju, naročito u pogledu palate kao privrednog centra, i u pogledu koncentracije zemljišnih poseda u rukama aristokratije.

Veliku pažnju autor posvećuje huritskoj religiji u odeljku *bogovi, mitovi, kultovi i magija* (str. 49-76). Huritska religija ne čini homogeni sistem verovanja i rituala, već se u njoj mogu izdvojiti tri glavna elementa: huritski, sumersko-akadski i zapadnosirijski, s tim što sumerski elementi nisu, kao što se obično misli, direktno preuzeti u III mileniju, već su do Hurita uglavnom stigli sirijskim posredovanjem tokom sledećeg milenija. Među božanstvima pristiglim sa Huritima iz njihovih najstarijih zajednica u Kurdistanu počasno mesto zauzimao je Teššup, bog kiše i oluje i vrhovni bog huritskog panteona. Njegova paredra bila je boginja Šawuška, božanstvo ljubavi i rata identifikovano sa mesopotamskom Ištar. Teššupov otac i prethodnik na božanskom tronu je Kumarbi, značajna figura huritskih mitova. Isto tako, među panhuritska božanstva spadaju i bogovi Sunca i Meseca - Šimike i Kušuh. Direktnim i indirektnim putevima Huriti su preuzeli i usvojili brojna sumerska i akadka božanstva, poput, na primer, sumerske boginje Ningal ili vavilonskog Nerigala. Među pozajmicama iz severnosirijskih kultova, najzanimljivija je Hepa(t) iz Halaba, boginja koja je u zapadnim huritskim zemljama postisnula Šawušku sa položaja Teššupove paredre, tako da pred kraj Het-

skog Carstva, u hurjaniziranoj državnoj religiji, Teššup i Hepat predstavljaju vrhovne bogove hetskih zemalja.

Huritska mitologija, rekonstruisana na osnovu hetskih prevoda, bazira se na centralnoj ideji o smeni generacija različitih bogova u mitskim conima. Više sačuvanih mitova, od kojih je najpoznatiji „Priča o nebeskom kraljevstvu“, bavi se ovom temom iz raznih uglova.

Odgovarajuća pažnja posvećena je i huritskim ritualima proricanja na osnovu leta ptica i ispitivanja životinjske utrobe, u čemu se Huriti nadovezuju na mesopotamsku praksu i služe kao posrednici Hetima. Izuzetno važnu ulogu u svakodnevnom životu igrali su magijski katarški rituali poreklom iz jugoistočne maloazijske oblasti Kizzuwatne. U tom kontekstu karakteristične pojave su žrtvovanje ptica podzemnim bogovima i oslobodanje od bolesti i drugih nevolja njihovim transferom na životinje.

Kratak prikaz posvećen je huritskoj *književnosti* (str. 77-79) koja se u potpunosti uklapa u tradicije mesopotamske „pisarske kulture“. Huritski tekstovi nalaženi su u Hataši, Ugaritu, Emaru i egipatskoj Amarni, što znači da zasad nema nalaza iz centralne oblasti Mitanskog Carstva.

Kao poseban dodatak Wilhelmovoj knjizi, na str. 80-90 nalazimo poglavlje *umetnost i arhitektura*, od autorke Diane L. Stein, bogato ilustrovano fotografijama nalaza iz Alalaha, Nuzija, Tell Braka, Ugarita i Tell-al-Fakhara.

Knjiga G. Wilhelma, odličan i pristupačan uvod u istoriju Hurita, potekao iz pera autora mnogobrojnih studija o različitim aspektima huritske istorije i kulture, zaslužuje pažnju i stručnjaka i šire čitalačke publike. S obzirom na hroničnu nestašicu sličnih monografija na našem tržištu, bilo bi dobro da se neka izdavačka kuća zainteresuje za izdavanje ove knjige na našem jeziku.

Marijana Riel
Filozofski fakultet
Beograd

Primljeno, 18. XI 1990.

PIERRE CARLIER, *Démosthène*, 1990 Paris 381 стр.

Пицувањето за познати и контроверзни историски личности каков што е Демостен (патриот, херој, маченик, корумпиран патриот, хипокрит, поткуплив и сл.), носи ризик од повторување на познати работи без да се каже ништо ново. За тоа е свесен и Ав. кој во предговорот ги наведува причините што го натерале да се зафати со расветлувањето на личноста на најголемиот оратор на сите времиња, кому природата не му одела на рака: пелтечел, говорел нејасно погрешно изговорајќи одредени гласови и сл. Сепак неговите говори не го оставаат индиферентен ни модерниот читател и оценките за него често ги оддаваат политичките сфаќања на историчарот. Хегелијански обоената историографија го квалификува како човек кој одел против тркалото на историјата борејќи се страсно за надминатиот облик на политичко уредување (полисот), а со тоа за однапред изгубена битка. Други пак конфликтот меѓу Македонија и Атина го поедноставуваат сведувајќи го на односот на силите: Филип победил затоа што бил појак. Во најново време пак има тенденции за минимизирање и потценување на улогата и активността на овој атички оратор или се оценува преку претпоставените намери на Филип што според Платон значи оценување на една сенка преку друга. За разлика од Д. од чија последна биографија измина речиси половина век интересот за Филип (особено по откривањето на некрополата во Вергина) е поголем што се објаснува со фактот дека победникот фасцинира повеќе од поразениот, но за разлика од другите поразени Д. успеал да го остави своето видување на конфликтот и да даде голем број податоци за својот противник. Продробочената анализа на неговите говори (60, според традицијата) често